

ชนชั้นไพร่ในสังคมไทย

วีระ ไชยทอง

บทนำ

ประเทศไทยเริ่มมีการปกครองที่เป็นรูปแบบ และมีความสามารถที่จะสืบหาประวัติที่ค่อนข้างแน่นอนได้ ก็ในสมัยกรุงสุโขทัยนั่นเอง ย้อนหลังจากนั้นขึ้นไป เรื่องราวต่างๆ ก็เป็นเรื่องของ “ชนชาติไทย” ซึ่งหมายถึงไทยที่ต่อมาภายหลังต้องอพยพ และแยกย้ายกันไปอยู่ในถิ่นต่างๆ หาได้รวมกันเป็นประเทศที่ยิ่งใหญ่ หรือเป็นประเทศที่มีการปกครองอย่างเป็นประเทศเดียวกันไม่ เช่น ไทยใหญ่ ไทยอาหม ไทยแดง ไทยดำ ที่กระจัดกระจายอยู่ในบริเวณตอนเหนือของประเทศไทยปัจจุบัน นับตั้งแต่ตะวันตกจากบริเวณแคว้นอัสสัมของอินเดีย ตลอดจนถึงบริเวณทางทิศตะวันออกคือบริเวณตอนเหนือของประเทศไทยเขื่อนนามเหนือในปัจจุบัน

กรุงสุโขทัยนับเป็นเมืองหลวงของไทยเมืองแรกที่มีการเปลี่ยนแปลง มาเป็น ประเทศไทยในปัจจุบัน มีประวัติความเป็นมาต่างๆ ย้ายเมืองหลวงจากกรุงสุโขทัยมาอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา ธนบุรี และกรุงเทพมหานครในปัจจุบันนี้ ในที่นี้จะหยิบยกลักษณะการบริหารงานข้อหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับประเทศไทยมาช้านาน คือเรื่องของ “ไพร่” หรือ “ชนชั้นไพร่” ในสังคมไทยว่ามีประวัติความเป็นมา ลักษณะการบริหารในแต่ละสมัย ชนชั้นนี้มีความสำคัญต่อสังคมอย่างไรในอดีต ฯลฯ และตลอดจนปัจจุบันนี้ ชนชั้นไพร่ได้ตายหายจากไปแล้ว จากแผ่นดินไทยด้วยเหตุผลอันใด โดยจะพิจารณาถึงเรื่องดังกล่าวทีละสมัย

บทที่ ๑

ไพร่ในสมัยสุโขทัย

เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า การปกครองประเทศนั้นเป็นระบบพ่อปกครองลูก พ่อเมืองปฏิบัติต่อประชาชนเยี่ยงลูกเยี่ยงหลาน มีทุกข์มีสุข พ่อบ้านพ่อเมืองก็มีการปรึกษาหารือ ช่วยกันบำบัดทุกข์บำรุงสุข ดังพ่อจะพึงปฏิบัติต่อลูก หรือบิดากับบุตรนั้น ซึ่งจากหนังสือเรื่องประวัติศาสตร์ไทย (ส่วนกลาง) ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งความว่า การปกครองแบบนี้ มีมาก่อนสมัยสุโขทัยเสียด้วยซ้ำ “...การปกครองบ้านเมืองในสมัยนั้น คงจะไม่ได้ทั้งแบบดั้งเดิม คงไว้วิธีพ่อปกครองลูกหรือพ่อหมู...”¹ หรืออีกตอนหนึ่ง จากหนังสือเล่มเดียวกันนั้น กล่าวว่า “...ใช้คติการปกครองแบบครอบครัว คือทุกคนเป็นวงศ์ญาติ องค์กษัตริย์พ่อในในฐานะ “ขุน” หรือ “หัวหน้า” หรือ “พ่อ” ของประชาชน นับถือประชาชนเป็นลูกบ้านลูกเมือง...”² สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นให้เราได้ว่า ไม่มีทาส ในสมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี และมาเริ่มมีทาสไพร่และทาสเกิดขึ้นในสมัยอยุธยา เป็นการแน่นอน.

บทที่ ๒

ไพร่ในสมัยกรุงศรีอยุธยา

ลักษณะการปกครองเปลี่ยนจากระบบการปกครองที่เรียกว่าพ่อปกครองลูกในสมัยสุโขทัย มาเป็นการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ หรือราชาธิปไตย และในสมัยนี้ทำให้มีการแบ่งประชาชนในประเทศออกเป็นชั้น ๆ มีหน้าที่ความรับผิดชอบต่อสังคมต่าง ๆ กันไป “...การปกครองไทย สมัยอยุธยาเป็นราชธานี เริ่มแปรรูปจากการปกครองในสมัยสุโขทัย ซึ่งเป็นแบบบิดาปกครองบุตร มาเป็นแบบเอกราธิปไตยหรือระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทั้งนี้เพราะไทยทางใต้อยู่ใกล้ชิดกับเขมร จึงรับลัทธิธรรมเนียมเทวราชของเขมรมาใช้ เขมรนั้นยึดคติตามแบบอินเดียอีกต่อหนึ่ง คือถือว่า พระมหากษัตริย์เป็นสมมติเทพต่างจากประชาชนสามัญ...”³ และประชาชนสมัยนั้นก็แบ่งออกเป็นหลายชั้น “...สังคมในสมัยอยุธยาแบ่งออกเป็นหลายชั้น มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นยอดสุดของสังคม....ถัดจากพระมหากษัตริย์ลงมาคือ เจ้านาย ขุนนาง ราษฎรและทาส...”⁴ และจาก “...พลเมืองจากสมัยอยุธยานั้น

¹ มหาดไทย, กระทรวง, ประวัติศาสตร์ไทยส่วนกลาง, หน้า ๑๖๔

² หน้า ๑๕.๖

³ รอง ศยามานนท์ และวิลาสวงศ์ นพรัตน์, แดงงานประวัติศาสตร์, เอกสารโบราณคดี ที่ ๑ เล่ม ๒ พฤษภาคม ๒๕๓๐, หน้า ๖๕.

⁴ เล่มเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

มีทางเลือกได้สองทาง คือเป็นไพร่หรือเป็นทาส และพวกไพร่พวกทาสนี้ ก็ต้องไปทำงานให้เจ้านาย....”⁵ สำหรับเรื่องทาสนั้นมีคนเขียนไว้มากมาย และเป็นที่รู้จักกันแล้วค่อนข้างดี และถือเป็นชนชั้นที่ต่ำสุดเลยก็ว่าได้ แต่พวกที่เรียกว่าไพร่หรือราษฎร ซึ่งมีไพร่ทาสนี้เป็นชนชั้นอีกชั้นหนึ่งที่เริ่มมีขึ้นตามลักษณะการบริหารงานของสมัยอยุธยา ธนบุรี และตลอดถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งไพร่หรือราษฎรสมัยดังกล่าวแตกต่างไปจากราษฎรในปัจจุบันอย่างแน่นอน

อาจารย์จร สุขพานิช⁶ ได้กล่าวไว้ว่า “ฐานันดรไพร่” เป็นเรื่องของสถาบันใหญ่อันเป็นรากฐานของสังคมไทยในอดีต คือสถาบันนี้กำหนดให้ชายหนุ่มฉกรรจ์ทุกคนต้องสังกัดอยู่เป็นหมวดหมู่จะต้องมีเจ้าขุนมูลนายเป็นผู้รับผิดชอบต่อประมุขของชาติ จะเห็นท่านเป็นคณิสสระแก้วตัวเช่นทุกวันนี้ไม่ได้ ส่วนภรรยา เด็ก คนชรา ในครอบครัวของชายฉกรรจ์นั้น ก็ต้องสังกัดอยู่ในเจ้าขุนมูลนายผู้นั้นด้วย ฐานันดรไพร่เป็นฐานันดรที่ใหญ่ที่สุดเป็นองค์ประกอบของฐานันดรอื่น คือฐานันดรภักษัตริย์ ฐานันดรขุนนาง และฐานันดรภิกษุสงฆ์ และหลวงวิจิตรได้กล่าวไว้ว่า “...เมื่อผู้ชายอายุครบ 18 ปี ก็ไม่มีสิทธิที่จะเป็นเสรีชนต่อไปได้ ต้องขึ้นทะเบียนสังกัดมูลนาย ไม่มีนายผิดกฎหมาย และจะถูกลงโทษ..... เรียกว่าไพร่สม....” และเพื่อให้เป็นที่แน่นอนว่าพวกไพร่มิใช่พวกทาส ขอยกคำพูดของอาจารย์จร สุขพานิช จากหนังสือเรื่องฐานันดรไพร่ตอนหนึ่ง ความว่า “...ผู้ที่ไพร่ไม่เป็นนายของตัวเอง แต่มีพันธต้องรับใช้ในกิจการของเจ้านาย ทว่ายังไม่ถึงกับเป็นทาสย์ เช่น พวกทาส....”⁷

ลักษณะการบริหารเรื่องไพร่ในสมัยอยุธยา สมัยอยุธยาเป็นระยะเวลานานร่วมสี่ร้อยกว่าปี ได้เกิดมีชนชั้นใหม่ขึ้น ผิดไปกับการปกครองสมัยสุโขทัยนั้น นอกจากเหตุที่เนื่องจากอิทธิพลของต่างชาติคือเขมรดังกล่าวแล้ว เหตุผลอีกอันหนึ่ง ก็น่าจะมาจากการที่คนไทยเริ่มมีอาณาเขตที่กว้างขวางขึ้น กรุงศรีอยุธยาได้เอากรุงสุโขทัยไว้เป็นอาณาเขตและสมัยต่อๆ มา ก็ได้เมืองเขมร เมืองมอญ เมืองลาว ไว้ในอำนาจอีก ก็น่าจะเป็นเหตุที่บัญญัติให้มีชนชั้นไพร่เป็นชนชั้นที่เป็นกำลังสำคัญ ในสังคมอันใหญ่ขึ้นเกิดขึ้นได้ในตอนหลัง เรื่องไพร่กำเนิดขึ้น

⁵ วิจิตร วาหการ, หลวง. คำบรรยายเรื่องประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของไทย หน้า ๒๕.

⁶ จจร สุขพานิช, ฐานันดรไพร่ หน้า ปดิกฐาน ‘ด’

⁷ หน้า 26

แต่สมัยสร้างกรุงศรีอยุธยา หรือสมัยอยุธยาเริ่มมีอำนาจใหม่ ๆ นั้นเลยทีเดียว และหลังจากนั้นชนชั้นนี้ไม่ค่อยมีลักษณะที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมเท่าไรนัก มีแต่จะได้รับความยากลำบากเพิ่มขึ้นทุกที

ความเป็นไพร่ เริ่มเมื่อชายฉกรรจ์มีอายุครบ 18 ปีบริบูรณ์ โดยไปขึ้นทะเบียนสังกัดมูลนาย เรียกว่า ไพร่สม พออายุครบ 20 ปี มูลนายต้องทำบัญชีหางว่าว หรือทะเบียนหางว่าว เม่อมชื่อในทะเบียนหางว่าวเรียกว่า เลก มูลนายต้องส่งทะเบียนหางว่าวไปให้สัสดี สัสดีก็ให้แบ่งส่วนไปให้เป็นไพร่อยู่กับเจ้านายคนนั้นคนหนึ่ง เรียกว่า ไพร่หลวง และไพร่หลวงนั้นก็แบ่งประเภทออกไปตามความสามารถทางการงาน คือ ไพร่ห้วงาน ไพร่มีครว ไพร่ราบ ไพร่เลว และต้องเป็นไพร่ไปอย่างนั้นไปจนกระทั่งอายุครบ 60 ปี หรือจนกว่าจะมีลูกชายแทนตัวได้ถึง 3 คน

พวกไพร่เหล่านี้ตามปกติจะต้องสักเครื่องหมายไว้ที่ท้องแขน การสักนั้นก็เป็นการทำตำหนิรูปพรรณไว้ เรียกว่า สักเลก นาน ๆ ครั้งก็มีเจ้าหน้าที่ออกไปตามท้องดิน เพื่อทำการสักเลก อย่างน้อยก็เป็นตัวเลข และถ้าเป็นเจ้าขุนมูลนายที่สำคัญก็มีการสักอย่างอื่น ลายที่สักไว้เลยกลายเป็นค่าตัวคน โดยมีกฎหมายกำหนดเป็นค่าปรับใหม่ การประทุษร้ายว่าถ้าผู้ถูกประทุษร้ายมีรอยสักมาก ค่าปรับใหม่ก็มากขึ้น เช่นถ้าสักแต่เลขหมายให้เพิ่มค่าปรับใหม่เป็น 16 สลึง ถ้าสักที่คอหรือแขนข้างเดียวให้เพิ่มค่าปรับใหม่เป็น 18 สลึง เป็นต้น⁹

ทั้งข้างบนนี้เป็นวิธีการกำหนดว่าจะให้ใครต้องเป็นไพร่เมื่อไร และจากการที่ว่าถ้าไม่สังกัดเจ้าขุนมูลนายแล้ว ไพร่จะถูกลงโทษนั้นก็เป็นส่วนหนึ่ง อันเป็นประโยชน์ของรัฐและตัวไพร่เองรวมกันด้วยอีกส่วนหนึ่ง กล่าวคือ จากกฎหมายลักษณะรับฟ้องจะมีกล่าวถึงสิทธิต่างๆ ของบุคคลในสมัยนั้นด้วย คือบุคคลจะได้รับความคุ้มครองตามกฎหมาย ถ้าตนมิได้สังกัดอยู่กับเจ้าขุนมูลนาย และกฎหมายนี้คงจะเป็นรากฐานของสังคมไทยในยุคที่เริ่มแผ่ขยายอำนาจการปกครองไปทั่วลุ่มน้ำเจ้าพระยา จะมองเห็นภาพการเคลื่อนย้ายกำลังผู้คน ซึ่งประกอบด้วยชายฉกรรจ์เป็นกลุ่มก้อน จำนวน..... “คงอยู่ในรวม 50,100,200 หรืออาจจะถึง 1,000 คน จึงต้องมีหัวหน้าบังคับบัญชา หัวหน้านี้เองที่กฎหมายเรียกว่า มูลนาย”¹⁰

ความจำเป็นของเมืองหลวงในการเรียกหากำลังผู้คนในเมื่อเกิดเหตุฉุกเฉิน จึงจำเป็น

⁹ หน้า 26

¹⁰ หน้า 11

ต้องการกฎหมายมิให้ผู้คนแตกหมู่แตกพวก ออกเพื่อน่านพเนจร ซึ่งจะยากแก่การควบคุมดูแล กฎหมายจึงได้ตราความสำคัญไว้ว่า ผู้ที่มีสังกัดมูลนายเท่านั้น บ้านเมืองจึงจะให้ความพิทักษ์รักษาในชีวิตและทรัพย์สินของตน จึงกล่าวได้ว่ามูลเหตุให้เกิดไพร่และการกำหนดวิธีการให้คนเป็นไพร่ดังกล่าวจึงมีรากฐานจากความจำเป็นของสังคมไทย ตั้งแต่แรก ตั้งแต่เริ่มแรกจะเป็นปึกแผ่นทีเดียว และไทยก็สามารถจะก่อตัวขึ้นเป็นประเทศที่มีอำนาจเป็นใหญ่ในสุวรรณภูมิ ก็ไม่สามารถจะปฏิเสธได้ว่า พวกไพร่นั่นแหละได้ช่วยให้สังคมไทยทั้งสังคมอยู่มาไต่จนทุกวันนี้

ความสัมพันธ์ระหว่างลูกหมูกับมูลนาย ตลอดระยะเวลาต่อมา เพราะเหตุที่ลูกหมูกำลังมูลนายให้ความพิทักษ์รักษา ลูกหมูก็จต้องปณินับตมมูลนายของตน และยิ่งมูลนายต้องมีความรับผิดชอบในความประพฤติของตนด้วย ลูกหมูก็จให้ความเคารพยำเกรง จึงไม่เข้าความสัมพันธ์อันใกล้ชิดนี้ จากคำว่าไพร่ก็เกิดคำว่าบ่าวไพร่ และจากคำว่ามูลนายหรือเจ้าหมื่น จึงเกิดคำว่าเจ้าขุนมูลนายขึ้น¹¹ จะเห็นได้ว่า เมื่อคำนึงถึงไพร่ตามคติดังกล่าวนี้แล้ว ไพร่ก็มีสิทธิ์เสรีที่จะจับจองหักล้างฉกฉวยที่ดินที่ว่างเปล่า เลี้ยงชีวิตได้ตามกฎหมาย หากแต่ไม่มีสิทธิที่จะได้รับการปกป้องรักษา ตลอดจนสิทธิในทางโรดติคตอ้อส่วนที่เกี่ยวกับราชการ ถ้าไม่สังกัดอยู่กับเจ้าหมื่นมูลนาย ดังนั้นการที่ไพร่ต้องสังกัดอยู่กับเจ้าหมื่นมูลนาย ก็เพื่อแลกเปลี่ยนกับการคุ้มครองชีวิตและทรัพย์สินของตนมากกว่า และการที่ไพร่ต้องเอาอกเอาใจเจ้านายมากขึ้น ๆ ทำให้เจ้าขุนมูลนายเริ่มเอาเปรียบไพร่ด้วยวิธีการต่าง ๆ จึงทำให้เกิดคำว่าทำนบหลังไพร่ คือการทำนบหลังราษฎรนั่นเอง¹²

ลักษณะการปฏิบัติงานของไพร่ ที่ต้องปฏิบัติติดต่อกันไปจนอายุครบ ๖๐ ปี หรือจนกว่าจะมีลูกชายครบสามคนมาเป็นไพร่ ทำงานแทนพ่อได้ การทำงานในลักษณะนี้เรียกกันว่า การเข้าเดือน¹³ หมายความว่าตลอดเวลาที่ต้องเป็นไพร่ดังกล่าวนี้ ทุกคนจะต้องไปทำงานให้เจ้าขุนมูลนาย หรือไปทำงานตามที่เจ้าขุนมูลนายกำหนดเดือนหนึ่ง แล้วจะมีสิทธิกลับไปดินเดิมของตน ทำงานเพื่อประโยชน์ของตนเองได้เพียงเดือนหนึ่ง แล้วต้องไปทำงานให้เจ้านายเดือนหนึ่ง สลับกันไปอย่างนี้ตลอดปี ตลอดอายุของการเป็นไพร่ วิธีทำอย่างนี้เรียกว่า เข้าเดือน ออกเดือน เดือนที่ต้องไปทำงานให้เจ้านายเรียกว่าเดือนเข้า เดือนที่กลับมาทำงานอาชีพของตน เรียกว่าเดือนออก หลวงวิจิตรวาทการได้กล่าวไว้ในหนังสือคำกลอนเก่า ๆ ว่า

¹¹ หน้า 13

¹² หน้า 3

¹³ หน้า 10

“ตัวฉันนี่มีเจ้าไปเข้าเตอน” คำที่ทักทายปราศรัยในสมัยนั้นแทนที่จะถามว่า “ไปไหนมา” เขาถามกันว่า “ไปเข้าเตอนมาหรือ ออกเตอนมาหรือ”¹⁴

ลักษณะการจัดการที่เกี่ยวกับไพร่ในสมัยอยุธยา ในสังคมสมัยแรกๆ นั้น มีความเป็นอยู่เป็นกลุ่มก้อน เป็นพวกเป็นหมู่รับผิดชอบต่อรัฐบาล จากหมู่หนึ่งๆ ยังรวมกันเป็นแขวง ซึ่งมีหัวแขวงเป็นหัวหน้าต่อมาคงจะเรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่าปลัดร้อย และจากหลายๆ แขวง รวมกันเป็นหัวปาก มีหัวปากหรือนายร้อยเป็นหัวหน้า¹⁵ จากการจัดลักษณะบริหารอย่างนี้ ทำให้สามารถจะเกณฑ์คนมาใช้งานราชการได้สะดวกขึ้น แต่นั่นยังไม่พอและคงจะมีการอพยพเคลื่อนย้ายกันอยู่ คงจะมีปัญหาเกิดขึ้น ดังนั้นในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่สองได้ออกกฎหมายกำหนดไม่ให้เคลื่อนย้ายหรือจำกัดเรื่องที่ห้ามหากินใน พ.ศ. 2070 มีข้อกำหนดให้ไพร่ขึ้นอยู่กับนายให้หมด เมื่อเกิดสงครามหรือราชการพึงประสงค์จะเกณฑ์มาใช้ราชการสำคัญ ก็จะเรียกเกณฑ์ได้โดยทันที คุณจะถือความสะดวกของทางบ้านเมืองเหนือเสรีภาพการเคลื่อนย้ายของบุคคล ดังที่อาจารย์ชจร สุขพานิช กล่าวไว้ว่า “...เพียงเวลาไม่ถึง 200 ปี นับแต่สถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ภาวะของสังคมไทยก็ถูกจำกัดเสรีภาพในทางเคลื่อนย้ายที่ทำหากินเสียแล้ว....”¹⁶

ที่จริงเกี่ยวกับชนิตของไพร่ที่กล่าวถึงกันบ่อยคือ ไพร่สม ไพร่หลวง ไพร่ส่วย เฉพาะไพร่หลวงที่หลวงวิจิตรกล่าวว่า ไพร่สมคือไพร่ที่ขึ้นทะเบียนไว้เมื่ออายุครบ 16 ปี พออายุครบ 20 ปี ก็ให้สังกัดขึ้นอยู่กับเจ้านายคนนั้นคนนี้ เรียกว่าไพร่หลวง¹⁷ ซึ่งกล่าวไว้ครังแล้วในตอนต้นนั้น ขัดกับความเห็นของอาจารย์ชจร สุขพานิชที่กล่าวว่า “...ไพร่หลวง คือไพร่ของวังหลวง ไพร่ของขุนนางอื่นๆ และขุนนางใหญ่น้อยเรียกว่า ไพร่สม....”¹⁸ ดูเหมือนว่าน้ำหนักของผู้อ้างคราวหลังจะมีน้ำหนักมากกว่า เพราะมีพระราชบัญญัติกล่าวพาดพิงถึงเรื่องไพร่หลวง ไพร่สมอยู่ตอนหนึ่งกล่าวว่า “...ผู้ใดมีน้ำใจสมัครเป็นข้าหลวง (ไพร่สม) เจ้าต่างกรมใด ๆ นั้น ให้ผู้รับส่งซึ่งกราบทูลถวายนั้นสืบสาวดูให้รู้ว่า เดิมบิดามารดา บิดา ตายาย ผู้สมัครนั้นเป็นหมู่กรมใดก่อน ถ้าสืบสาวรู้ว่าผู้สมัครจะได้เป็นไพร่หลวงหามิได้ แล้วจึง

14 หน้า 13

15 หน้า 15

16 หน้า 17

17 หน้า 25

18 หน้า 21

ให้กราบทูลถวายผู้ซื้อสมัครนั้น ถ้าเป็นวานเริ่ดไพร่หลวงอยู่ อย่าให้เอาไปถวาย ถ้ามี ฟังจะเอาตัวหมู่ไพร่หลวงแล้ววนเคลื่อนไพร่หลวงไปถวาย จะเอาตัวผู้กราบทูลถวายนั้นเป็น โทษ....”¹⁹ สำหรับไพร่ส่วย ก็คือไพร่ที่ต้องส่งสิ่งของตามที่กำหนดไปแทนการเข้าปฏิบัติงาน และความยากลำบากของไพร่แต่ละพวกก็แตกต่างกันมาก “....ความแตกต่างในภาระหน้าที่และความเป็นอยู่ของไพร่หลวง, ไพร่ส่วย, ไพร่สม และไพร่เลกหรือไพร่เลวหัวเมืองในปลาย สมัยอยุธยา จึงไม่น่าประหลาดใจที่เหตุใดความสามัคคีปรองดองกันในหมู่ไพร่บ้านพลเมืองจึงมี ไม่ได้เมื่อคราวกรุงศรีอยุธยาถึงกับล่มจมลงเมื่อ พ.ศ. 2310...”²⁰

ดังนั้นระบบการมีไพร่ ลักษณะการบริหารของสถาบันการปกครองสมัยอยุธยา ที่เริ่มมีและวิวัฒนาการมาเป็นเวลาร่วม 400 กว่าปี สมัยที่เป็นเมืองหลวงนั้น พวกไพร่ ก็เป็นกำลังสำคัญของบ้านเมืองทั้งในยามปกติและยามศึกสงคราม มีการจัดการให้มีความสะดวกที่จะเกณฑ์คนมาใช้เมื่อทางราชการต้องการ ซึ่งก็จะมีข้อบกพร่องและไม่เสมอภาคนานัปการ จนผลสุดท้ายกรุงศรีอยุธยาก็ต้องเสียแก่พม่า อันมีเหตุที่แตกความสามัคคี โดยเนื่องมาจากการจัดการเรื่องชนชั้นไพร่เป็นสาเหตุหนึ่งด้วยอย่างแน่นอน

บทที่ 3

ไพร่ในสมัยกรุงธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์

ก. สมัยกรุงธนบุรี

ในสมัยกรุงธนบุรีอันเป็นระยะเวลาสั้นๆ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีต้องทำศึกสงคราม อยู่เกือบตลอดรัชกาล บ้านเมืองเกือบจะไม่ว่างเว้นจากศึกสงครามเลยทีเดียวทีเดียวว่าได้ ความต้องการคนเพื่อที่จะมารับใช้เป็นที่ทหารก็มากเป็นพิเศษ ตามพระราชประวัติของพระองค์ก็รู้ๆ กันอยู่แล้วว่าเป็นผู้เด็ดเดี่ยว กล้าหาญ ไพร่พลผู้ที่ต้องเป็นทหารร่วมกับพระองค์ ก็ต้องมีความกล้าหาญด้วย พระองค์ต้องใช้ความเด็ดขาดอยู่เกือบตลอดเวลา วิธีการจัดการบริหารงานเรื่องไพร่ก็คือสืบแบบเดิมจากอยุธยา ในเรื่องของการจัดหมวดหมู่เกี่ยวกับไพร่ แต่ไพร่ก็ต้องได้รับความทุกข์ยากยิ่งกว่าสมัยก่อนมากเป็นแน่นอน เสรีภาพส่วนบุคคลโดยเฉพาะของไพร่ย่อมถือว่ามีความสำคัญน้อยกว่าเอกราชของประเทศ การทำงานก็คือ “การเข้าเดือน ออกเดือน” อยู่อย่างสมัยอยุธยา แต่ตามกฎหมายพระราชกำหนดเก่าตราขึ้นเมื่อ

¹⁹ หน้า 26

²⁰ หน้า 27

พ.ศ. 2517 เกี่ยวกับไพร่ ความว่า “...ให้สัณามเมืองและชื่อมุลนายไว้ในข้อมือของไพร่ฟ้า
 ประชากร ข้าพเจ้าแล้วท้าวทังปวงตั้งนี้ เพื่อจะให้ทำราชการทั่วหน้ากัน ผู้ใดทำเหล็ก
 ปลอม ลักเลขโมยเหล็กของหลวงไปสักแต่เอาใจ หาผู้ล่อนักมิได้ ต้องด้วยบทพระอัยการ
 ว่าปลอมพล โทษนั้นถึงตายสิ้นทั้งโคตร...”²¹ จะเห็นได้ว่าบทกาคโทษตามกฎหมายสมัย
 รัตนบุรีนั้นมีความรุนแรงมาก แสดงให้เห็นว่าความต้องการไพร่พลมีมากประการหนึ่งความ
 ถูกต้องประการหนึ่ง และคงจะมีผู้ที่หลบหนีราชการเนื่อง ๆ เป็นแน่นอน พระบาทสมเด็จพระ
 พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงต้องกำหนดโทษดังนี้ เพื่อกันคนหลบหนีนั้นก็เป็นอีกประการหนึ่ง และ
 คิดว่าคงจะสำคัญมากด้วย จนถึงกับออกเป็นกฎหมายเลยทีเดียว และคงยึดถือตามกฎหมาย
 นี้ตลอดสมัยกรุงธนบุรี

ข. สมัยรัตนโกสินทร์

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ๆ ก็ยังคงมีศึกสงครามกับพม่าอยู่ ไพร่พลที่เคยได้รับ
 ความเดือดร้อนมาตั้งแต่สมัยอยุธยา สมัยธนบุรี โดยเฉพาะสมัยรัตนบุรีนั้นก็มีการเข้มงวดเกี่ยว
 กับไพร่เป็นอันมากดังกล่าแล้ว ความเดือดร้อนก็ยังมีมากเพราะเป็นช่วงเวลาที่ติดต่อกัน
 ถึง 15 ปี พอถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
 ขณะเมื่อทรงเถลิงถวัลย์ราชสมบัติได้ 2 พรรษาใน พ.ศ. 2326 พระองค์ได้ทรงตรากฎหมาย
 เกี่ยวกับไพร่ในพระราชกำหนดใหม่ ความว่า²² “...เมื่อครั้งเจ้าที่ล่องไปแล้ว ไพร่หลวงสม
 กำลังมิให้ผลิตเปลี่ยนเข้าเดือน ออกเดือนให้ตราตรา ได้ความขัดสนเดือดร้อนเจ็บแค้น
 พยาบาท คิดอ่านผูกพันข้อความร้องฟ้อง กล่าวโทษมุลนาย เจ้าหม่อมสมุหบาญชี นาย
 กอง นายหมวด ว่าใช้สอยตระตรา... แลเมื่อพระพุทธเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นปราบดาภิเษกผ่าน
 พิกพครั้งนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แก่ไพร่ฟ้าประชากรให้อยู่เป็นสุข...” จากบทพระ
 อัยการข้อนี้ต่อมาได้ผลทำให้การเข้าทำงานของไพร่แตกต่างออกไปกับในสมัยก่อน ๆ และมีแต่
 ลดหย่อนและให้ความสบายแก่ไพร่พลมากขึ้น “...ครั้นถึงแผ่นดินพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
 พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พวกไพร่เข้ามารับราชการเดือนหนึ่ง ออกไปเป็นอิสระ
 เกณฑ์สองเดือน เป็นแบบรัตนโกสินทร์ เรียกว่า เข้าเดือน ออกสองเดือน...”²³ และต่อมา
 ในสมัยรัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ก็ให้พวกไพร่เข้าเวรเดือนหนึ่งออกสามเดือนปีหนึ่งๆ

21 หน้า 28

22 หน้า 29

23 หน้า 31

พวกไพร่จึงมีหน้าที่เข้ามารับราชการเพียงสามเดือน มีอิสระเป็นไทยแก่ตนถึงเก้าเดือนซึ่ง
ออกเป็นกฎหมายในรัชกาลที่ 2 ตรงกับวันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ. 2353 ซึ่งเป็นปีที่ 2 ในรัชกาล
ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย²⁴

สิทธิของไพร่ที่จะเป็นไทยหรือเป็นอิสระแก่ตน ก็คงอยู่ในเกณฑ์ 9 เดือนในปีหนึ่งเป็น
เช่นนี้ตลอดรัชกาลที่ 2 รัชกาลที่ 3 รัชกาลที่ 4 และส่วนหนึ่งของรัชกาลที่ 5 กฎหมายซึ่ง
ออกในรัชกาลที่ 5 ใน พ.ศ. 2420 อันเป็นปีที่ 9 ในรัชกาลที่ 5 ก็ยืนยันว่า พวกไพร่ต้องมา
รับราชการในปีหนึ่งกินเวลา 1 เดือน กฎหมายฉบับนี้เรียกว่า “ประกาศที่จะหักไพร่สมตาย
ชรา พิการ” มีข้อความตอนหนึ่งว่า “...โบราณราชประเพณีมาแต่ก่อน...พวกไพร่หลวงรับ
ราชการปีหนึ่งสามเดือน...” และความเป็นไพร่อันเป็นชนกลุ่มหนึ่งที่ต้องการทำงานให้
ราชการซึ่งสังกัดอยู่กับเจ้าขุนมูลนาย งานที่ทำก็เป็นงานซึ่งทำในที่ดินที่เจ้านายมีอยู่ เช่นการ
เพาะปลูกและอื่น ๆ แล้วแต่เจ้านายจะกำหนด ผลที่ทำนั้นเป็นของเจ้านายทั้งหมด ตัวเอง
ไม่มีสิทธิแม้แต่จะกิน ถ้าเป็นระยะทางไกลกับบ้านเรือนถิ่นฐานของตน ครอบครัวยัง
บ้านก็เอาอาหารไปส่ง ถ้าเป็นทางไกลก็ต้องเตรียมอาหารของตัวไปให้พอกินได้ตลอดเดือน
ที่เข้าทำงาน ครั้นเมื่อครบเดือนแล้ว ก่อนจะกลับบ้าน ก็ต้องไปรับเอกสารฉบับหนึ่งเรียกว่า
“ตราภูมิคุ้มห้าม” ซึ่งเป็นเอกสารที่แสดงว่าได้มาทำงานให้แก่เจ้านายครบหนึ่งเดือนแล้ว
และมีสิทธิที่จะกลับไปเป็นไทยได้หนึ่งเดือน ถ้าไม่รับตราภูมิคุ้มห้ามนี้ ก็อาจจะถูกเกณฑ์ให้
มาทำงานระหว่างเดือนออกนั้น เป็นอันว่าไม่มีเวลาจะทำมาหากินเป็นส่วนตัวเองก็ได้ และ
ตราภูมิคุ้มห้ามนี้ยังจะต้องเสียเงินให้แก่เจ้านายที่อีกมาก รัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์
เห็นความเดือดร้อนเช่นนี้ จึงได้กำหนดเกี่ยวกับเรื่องนี้ เพื่อบรรเทาความยากลำบากของ
ราษฎรลงบ้าง แต่ก็มิได้บังคับว่าเป็นจำนวนเท่าใด และก่อนจากนั้นก็เก็บในอัตราใดด้วย
และการปฏิบัติก็งดทำเนิ่นเรื่อยไปจนสิ้นสุดสมัยที่มีไพร่ และไพร่ก็กลายเป็นไทย เป็น
ประชากรโดยทั่วหน้ากัน มีหน้าที่ที่เหมือนกันไม่ว่าจะเป็นขุนนางหรือเจ้านาย หรือคนธรรมดา
และรวมไปถึงพวกทาสด้วย ก็กลับกลายเป็นประชากรของไทยเสมอกันหมดโดยการประกาศ
เลิกทาสของพระองค์ สำหรับไพร่นั้นมีประวัติที่จะได้อิสระเป็นประชากรดังจะกล่าวในบทที่ 4
ต่อไป...

24 หน้า 35 (คู่มือพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์, สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี).

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงขึ้นครองราชย์ได้ระยะหนึ่ง ก็ในปี พ.ศ. 2425 เป็นจุดเริ่มต้นที่จะปลดปล่อยไพร่ทั้งหลายให้แปลงสภาพและภาวะของไพร่ไปสู่ความมีอิสระเสรี ก้าวไปสู่ความเป็นไทยในที่สุด มีอิสระในการใช้เวลา กำลัง และความคิดของตนไปในทางที่ตนสมัคร แต่กว่าจะสมบูรณ์ก็ต้องใช้เวลาถึง 23 ปี²⁵ คือตั้งแต่ พ.ศ. 2425 เริ่มรวมให้ไพร่เป็นไพร่หลวงทั้งหมด ซึ่งจะมีหน้าที่เข้ารับราชการส่วนหนึ่งที่เรียกเข้าเดือน อีกส่วนหนึ่งที่ต้องส่งสิ่งของหรือเงินทองที่เรียกว่า ไพร่ส่วย ครั้นถึง พ.ศ. 2448 ได้มีพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหารฉบับแรกให้ชายฉกรรจ์ที่มีอายุครบ 18 ปี ให้รับราชการประจำการในกองประจำการ มีกำหนด 2 ปี แล้วปลดไปอยู่ในกองหนุน ผู้ที่ได้รับราชการทหารในกองประจำการแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ผู้นั้นพ้นจากการที่จะต้องเสียเงินค่าราชการอย่างใดๆ จนตลอดชีวิต

รวมความว่าไพร่ที่ต้องเข้าเดือนสมัยก่อน ไพร่ที่ต้องส่งส่วยก็ไม่มีอีกต่อไป แต่ทุกคนต้องเป็นทหารเมื่อเป็นทหารครบ 2 ปี ตามกำหนดแล้ว ก็ไม่ต้องมาทำงานให้ราชการเปล่าๆ หรือต้องส่งเงินให้ราชการอย่างแต่ก่อน ก็นับว่าเป็นไพร่คือชนชั้นหนึ่งในสังคมไทยที่สิ้นสุดลงเพราะ “...ผู้ที่อยู่ใต้กฎเกณฑ์แห่งพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร ร.ศ. 124 (พ.ศ. 2448) นี้ มียกเว้นแต่คนจีน คนป่าดอย นอกนั้นผู้ที่เป็นชายฉกรรจ์ต่างก็เป็นไพร่พลเป็นประชากร มีสิทธิหน้าที่เท่าเทียมกันและรับใช้ประเทศชาติด้วยการเป็นทหารทุกคน...”²⁶

จริงอยู่ชนชั้นในสังคมไทยในปัจจุบัน ยังคงมีอยู่โดยถือว่าพระมหากษัตริย์เป็นสูงสุด (เว้นภิกษุ คือไม่เอาศาสนามาเกี่ยวข้อง) มีพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการผู้ใหญ่ ผู้น้อย ประชาชนผู้มั่งมีและยากจน แม้สิทธิต่างๆ ของชนแต่ละกลุ่มจะต่างกันบ้าง ก็เพราะเหตุอื่น ยกเว้นพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่บางส่วน ทุกคนก็มีสิทธิเท่าเทียมกันตามกฎหมายที่ให้ความเป็นธรรมแก่ทุกฝ่าย ไม่ว่าจะเป็นคนยากจนหรือร่ำรวย แต่การที่ใครจะมีเงินมากแล้วสามารถจะหลบหนีหน้าที่ด้วยการไม่รับใช้ชาติ เพราะอำนาจแห่งอำนาจนั้นก็ เป็นเรื่องที่สลดวิสัยสำหรับงานในปัจจุบัน สรุปง่าย ๆ ว่า ไม่มีชนชั้นไพร่ตามกฎหมายแต่ตาม

²⁵ หน้า 51—57

²⁶ หน้า 55

การปฏิบัติจะหลงเหลืออยู่อย่างไรก็ไม่มีใครได้วิจัยให้ต้องแท้ ดังที่อาจารย์ขจร สุขพานิชเขียนไว้ ขอคัดมาตอนหนึ่ง ความว่า³⁰ “...จากไพร่ที่จูงวัวไปค้าขี่ม้าไปขาย มาจนถึงไพร่พลผู้มีหน้าที่ต้องป้องกันประเทศรับราชการทหาร ขาญฉกรรจ์ของเราได้ย่ำฝ่าเวลาและเหตุการณ์มาได้ไกลมากโขแล้ว แต่กาลเวลาข้างหน้ารอทำอยู่ยังมีอีกมาก ขาญฉกรรจ์ของเรามีมรดกสังคมในอดีต มีหน้าที่พัฒนาประเทศในปัจจุบัน และมีความหวังว่าอนาคตของชาติจะแจ่มจรัสเป็นสัปดาห์ของตน แต่ละส่วนย่อมมีความสำคัญและสัมพันธ์เชื่อมโยงกันประดุจลูกโซ่ เมื่อเราเคยกล่าวอย่างภาคภูมิใจว่า “เมืองสุโขทัยนี้ดี” เราก็กล่าวในปัจจุบันได้ว่า “กรุงรัตนโกสินทร์นี้งาม” และด้วยกตัญญูรู้คุณของอดีตและความเชื่อมั่นในปัจจุบัน เราจึงขอตั้งปฏิธานโดยแน่วแน่ว่า กรุงรัตนโกสินทร์นี้จะดำรงคงามสืบต่อไปในอนาคตกาลเพื่อลูก หลานไพร่ประชากรทั้งหลาย”

ผู้เป็นครูในสถานฝึกหัดครู ควรต้องบอกกับนักเรียนฝึกหัดครูของเราอยู่เรื่อยๆ ตั้งแต่วันแรกที่เข้ามาในสถานศึกษาอันมีเกียรติของเรานี้ ว่าท่านต้องมีความมุ่งมั่นหมาย เราอาจจะช่วยถึงความมุ่งมั่นให้ด้วยก็ได้ว่า การที่เขาเข้ามาในสถานฝึกหัดครูของเรานี้ ก็เพื่อว่าต้องการที่จะแสวงหาความรู้หรือวิทยาการทั้งหลาย ทั้งด้านทฤษฎี ด้านปฏิบัติให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ ต้องบอกเขา ไม่เช่นนั้นเขาก็ไม่รู้.

ศาสตราจารย์ ดร. สาโรช บัวศรี